Ewelina Klimczak

"Opowiem Ci ciekawą historię..." : o pożytku opowiadania historii przez uczestników i świadków wydarzeń dziejowych

Historia i Polityka nr 17 (24), 41-54

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Historia i Polityka
Nr 17 (24)/2016, ss. 41–54
ISSN 1899-5160, e-ISSN 2391-7652
www.hip.umk.pl
DOI: http://dx.doi.org/10.12775/HiP.2016.020

Ewelina KLIMCZAK
Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce, Polska

„Opowiem Ci ciekawą historię..." – o pożytku opowiadania historii przez uczestników i świadków wydarzeń dziejowych

"I will tell You an interesting story..." – For the Sake of Storytelling by the Participants and Witnesses of Historical Events

• Abstrakt •

Oral history jest coraz bardziej popularną metodą zdobywania wiedzy o przeszłości. Poza tym przynosi liczne korzyści jej użytkownikom. Zauważmy, że w centrum zainteresowania stawia człowieka, zwyczajnego człowieka wraz z jego przeżyciami i emocjami. Mówienie i słuchanie o uczuciach może pomóc obu stronom w znalezieniu drogi do dialogu oraz wzajemnego zrozumienia. Jest to szczególnie ważne w sytuacjach konfliktowych oraz traumatycznych epizodach historii.

Słowa kluczowe: *oral history*, „zwykli" ludzie, sytuacja konfliktu, dialog międzypokoleniowy

• Abstract •

Oral history is an increasingly popular method of acquiring knowledge about the past. In addition, it offers many benefits for the users of this method. Notably, oral history changes the point of view, because it puts a man, a group of "ordinary" people along with their emotions, feelings, and experiences, in the spotlight. Listening and speaking about emotions could help both parties enter into dialogue and achieve mutual understanding. This is particularly important in situations of conflict and traumatic episodes.

Keywords: oral history, "ordinary" people, conflict situation, dialog between generations

W wierszu *Do Matki Polki* Adama Mickiewicza znalazły się następujące słowa: „Do starca bieży, co mu dumy pieje […], słucha z głową pochyloną, Kiedy mu przodków powiadają dzieje" (Mickiewicz, 1830, werset 6–8), w odniesieniu do aktywnej postawy młodzieży w zdobywaniu wiedzy o przeszłości Ojczyzny od żyjących przodków. Poprzez bezpośredni kontakt z nimi młodzi Polacy żyjący pod zaborami mogli usłyszeć o przeszłości Polski, gdyż w szkole poddawani byli

wynaradawianiu, a jeśli była mowa o dawnej Rzeczypospolitej, to przedstawiana w sposób tendencyjny. Można pokusić się o stwierdzenie, iż taką formę zdobywania wiedzy o czasach minionych można zaklasyfikować jako swego rodzaju *oral history*.

Oral history jest techniką badawczą, która „polega na usystematyzowanym zbieraniu relacji ustnych dotyczących określonych wydarzeń czy zagadnień postrzeganych z indywidualnej perspektywy" (Kubiszyn, 2000, s. 1)[1]. Należy zaznaczyć, iż w kręgu zainteresowań historii mówionej znajduje się wiele dziedzin historii i zagadnień, takich jak: historia społeczna, kultury, polityczna, wojskowa, ekonomiczna, życie codzienne, mentalność, system wartości, obraz społeczeństwa, dzieciństwo, relacje rodzinne, śmierć, relacje pomiędzy społecznościami (np. różnymi narodowościami) i w ich obrębie. W pierwszym względzie bohaterami stają się osoby, po których nie zostają zapiski (*Historical Society of Cecil County in partnership with Cecil County Public Schools*, 2005; Stradling, 2001). Technika badawcza *oral history* ma charakter interdyscyplinarny, odwołując się do takich nauk, jak: historia, antropologia, socjologia, badania nad folklorem, językoznawstwo, filologia, kulturoznawstwo i edukacja międzykulturowa, projekty artystyczne (Kubiszyn, 2000; Lipniewski, 1998; Truesdell; zob. też: Ryblova, 2012, gdzie historia ustna jako specyficzna metoda, o charakterze interdyscyplinarnym, łączy badania z różnych dziedzin, jak: kultura, etnografia, folklorystyka, socjologia, historia).

Zwróćmy uwagę na jeden z kluczowych argumentów podnoszonych przez przeciwników *oral history* – subiektywizm. Argument ten wszakże dotyczy całego szeregu „źródeł drugiej kategorii" – wspomnień, pamiętników, dzienników itp. O większej wiarygodności relacji *oral history* w porównaniu ze spisanymi wspomnieniami z uwagi na możliwość na bieżąco korygowania nieścisłości, dopytywania świadka przekonywał Figes (2008). Z kolei T. Jaago i E. Kõresaar wskazywali na podobieństwo pisanych wspomnień, autobiografii i relacji *oral history* (2008). Przecież „»nieprawidłowe« przekonania są ciągle psychologicznie »prawdziwe«, i […] ta prawda może być tak samo ważna, jak i wiarygodne relacje oparte na faktach (Portelli, 1998/2003, s. 68). Ważny jest punkt widzenia, ocena wydarzeń, sposób postrzegania, jakie miał autor relacji w czasie wydarzeń, o których wspomina. Ponadto istotne są uczucia i emocje z tamtego okresu, jego koloryt i atmosfera „tamtych dni" (Lipniewski, 2008), jak ujął to Stradling: „Zrozumieć, jak ludzie interpretują przeszłość […], co robili, co widzieli, co się z nimi dzia-

[1] Godnym polecenia jest tekst poświęcony procesowi nagrywania rozmów ze świadkami/ /uczestnikami wydarzeń z przeszłości, prezentujący zagadnienie w sposób syntetyczny i zgodny z najnowszymi tendencjami, kierunkami, charakterem badań. Czapigo, 2012; zob. też: Dąbrowski, 2008; Filová, Mojžišová, 2014.

ło, ale też co myśleli, co czuli, w co wierzyli, dlaczego chcieli to robić, co oni myślą teraz o tym, co robili w przeszłości (2001, s. 213). Wszystko to pozwala lepiej [...] wczuć się w epokę" (Lipniewski, 2008, s. 11). Czasami nawet można usłyszeć „przeszłość drzemiącą głęboko pod ziemią" (*Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V.*, 2009, s. 15). Jest to szczególnie potrzebne w kontekście integracji europejskiej – *elementarne osobiste doświadczenia dla głębszego zrozumienia historycznych związków w zjednoczonej Europie są niezbędne* (*Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V.,* 2009, s. 19).

Badania *oral history* prowadzone w europejskich państwach byłego bloku sowieckiego charakteryzuje znaczne odróżnienie od badań prowadzonych w krajach zachodnich. Ryblova pisała o sowieckim wypaczaniu *oral history*, parodii ustnej historii, tj. dopuszczaniu do publikacji wspomnień tylko określonych grup zawodowych lub warstw społecznych, wybór tematów, o których można lub nie mówić (2012). Wynika to w dużym stopniu z uwarunkowań historycznych, tj. odizolowania przez dziesięciolecia od tego, co miało miejsce w drugiej części Europy. Wschodnioeuropejscy historycy zajmujący się *oral history* nie należą do głównego nurtu badaczy we własnych krajach, podobnie nie można o nich powiedzieć, że znajdują się w czołówce światowej (Kałwa, 2010).

„Immanentnym elementem [*oral history*] w wymiarze globalnym" (Kałwa, 2010, akapit 2) jest „działalność obywatelska i edukacyjna" (ibidem). W tym kontekście można wymienić kilka pozytywnych skutków stosowania tej techniki, jak: dialog międzypokoleniowy, kreowanie tożsamości grupy, aktywizacja społeczności. Na tym właśnie obszarze badania *oral history* odegrały niebagatelne znaczenie w procesie tworzenia historii alternatywnej – znajdującej się w opozycji do oficjalnego przekazu, z jakim obywatel stykał się w szkole, podczas uroczystości państwowych czy poprzez kontakt z różnymi rodzajami mediów, jak: prasa, kino, telewizja. W tym ostatnim przypadku nasuwają się na myśl choćby słynne produkcje filmowe *Czterej pancerni i pies* czy *Stawka większa niż życie*, które budowały w widzach określony obraz przeszłości; poprzez wartką akcję, w której znaczący bohaterowie to zazwyczaj młodzi Polacy, charakteryzowani na odważnych, sprytnych, czym zdobywali sobie sympatię widza, a jednocześnie odpowiednio prowadzony kontekst, tło bądź nawet całe sekwencje scen, postaci itp. pełniło funkcje propagandowe w kwestii rzekomego polsko-sowieckiego braterstwa broni itp. Powrót do tej wersji przeszłości, która była „nieprawomyślna" stał się okazją do odbudowy społeczeństw[2] po okresie terroru i „szczucia" na siebie współrodaków,

[2] Kałwa (2009, akapit 2) pisze o „budowaniu postkomunistycznej pamięci zbiorowej oraz budowaniu tożsamości grupowej".

można w tym kontekście wspomnieć o publikacji *ANO pro Evropu – Československí političtí vězni: orální historie obětí stalinismu (Czechoslovak Political Prosisoners: Oral Histories of Victims of Stalinism,* 2013). Zauważmy, że społeczeństwo może stanąć w opozycji nie tylko do władzy, ale i do profesjonalnych historyków (Saleniece, 2005). Jest to kompatybilne z doświadczeniami w innych regionach i kręgach kulturowych, np. **„***oral history* może odegrać decydującą rolę w procesie demokratyzacji pisania historii oraz systemu politycznego w Turcji" (Clark, Frazier, Kangas, Taminian, 2014, s. 13). Kuwałek przekonywał, że „zdrowa alternatywa w stosunku do oficjalnej propagandy i oficjalnej wizji minionego czasu" (2008, s. 22). Co więcej, w okresie schyłkowym ZSRS, czyli w latach 80. XX w., historia ustna przybrała formę alternatywnej historii nawet dla samych historyków (Ryblova, 2012).

Co ciekawe, dziewiętnastowieczny historyk francuski Michelet doceniał tzw. żywe dokumenty, czyli świadków, uczestników wydarzeń czy raczej ich relacje, opowieści o wydarzeniach i przeciwstawiał źródłom oficjalnym, czym dokonywał swoistej równowagi (Stradling, 2001). Zwróćmy też uwagę na podobne odniesienie w ZSRS w przypadku Wielkiej Wojny Ojczyźnianej (WWO), w którym obok wersji władzy istniał „nieoficjalny obraz wojny, gdzie mają miejsce przypadki i bohaterstwa, i strachu, wiary i zwątpienia, ocalenia i zagłady, patriotyzmu i zdrady, męstwa i hańbiącego poniżenia, jednym słowem jest to walka o zachowanie godności ludzkiej" (Čuguncova, 2013, s. 55). Z pracy Čuguncovej (2013) wynika przeciwstawienie: propagandowa, ideologiczna (wyidealizowana) wizja WWO a realna historia. Rodziny przechowywały pamięć o tym, jak żyło się w czasie wojny, o losach swych bliskich, np. listy, fotografie, bibeloty (Kiseleva, 2013). Warto porównać wspomnienia Polki deportowanej do ZSRS o okresie wojny i okupacji z perspektywy społeczeństwa sowieckiego (Archiwum Wschodnie Ośrodka Karta w Warszawie, II/1546). Podobnie rzecz można odnieść i do antynomii: wyidealizowana a (bardziej) realna historia Polski: „Ciągle żywy jest stereotyp, że Polacy podczas niemieckiej (i sowieckiej) okupacji mogli być jedynie bohaterami lub ofiarami. Historie opowiadane w domach zaczynają odchodzić od tego wyobrażenia […]. W oficjalnej polskiej narracji historycznej o II wojnie światowej pojęcie kolaboracji nie funkcjonuje. Ale w rzeczywistości sprawy przedstawiały się bardzo różnie" (Kuwałek, 2008, s. 23).

Odnosząc się do tej bohaterskiej wizji dziejów kreowanej przez władze państw, zwróćmy uwagę na wspomniany już mit WWO – „w optymistycznej propagandzie [sowieckiej] nie było miejsca na [nieheroiczne] cierpienia i męki, śmierć niewinnych i przeżycia ich bliskich na tym tle" (Ryblova, 2012, s. 178) – tylko heroiczne postawy były godne upamiętnienia, pamięci o innych nie dopuszczano. Fi-

ges konstatował: „Weterani [Wielkiej Wojny Ojczyźnianej] w swoim bólu i stratach dopatrywali się większego sensu, znaczenia, uosabianych przez zwycięstwo w 1945 r., które napawało ich dumą […]. Nie mówili oni o swych doświadczeniach z goryczą lub użalaniem się, lecz ze stoicką akceptacją tego, co utracili. Raczej byli skłonni przeżyć ponownie wszystkie te straszne epizody z wojny, przyswajali za własny język państwa sowieckiego, mówienia o honorze i dumie, sprawiedliwej zemście, ojczyźnie, Stalinie i konieczności losu […]. Taka identyfikacja z sowieckim mitem wojennym zmuszała ich niejako do życia z tymi bolesnymi wspomnieniami (2008, s. 13, 20–31).

Druga wojna światowa okazała się bardzo istotnym wydarzeniem nie tylko dla pokoleń w niej uczestniczących, lecz także dla ich potomków. Posłużmy się przykładem tego, jak kluczowe wydarzenia wpływają na narody, jak później interpretuje się te wydarzenia, czasem w zależności od aktualnie istniejących stanów politycznych. Według badań przeprowadzonych przez Andrzeja Saksona w roku 2001 młodzi Polacy i Rosjanie przejawiali szczególny stosunek do tej wojny. Ich zdaniem pamięć o niej należy pielęgnować, podczas gdy ich niemieccy, austriaccy czy czescy rówieśnicy byli raczej zwolennikami poglądu, iż powinno się już zapomnieć o tym, co wydarzyło się tak dawno i wywarło tak znaczący, a jednocześnie negatywny wpływ na losy narodów europejskich, także na wiele lat po zakończeniu konfliktu (Sakson, 2001). W wyniku przeprowadzonego badania w dekadę później (2014), w całkiem innej sytuacji politycznej – Polska już od 10 lat przynależy do UE, jednocześnie zaistniał konflikt rosyjsko-ukraiński na tle europejskich aspiracji Ukrainy – doszło do potwierdzenia wyników badania pierwszego. Młodzież świętokrzyskich liceów i uniwersytetu podkreśla znaczenie istnienia placówek muzealnych oraz zajęć z historii i WOS w szkole celem zapoznania kolejnych pokoleń Polaków z ich dziejami, z tym wszystkim, co zaważyło na tym, jak Polska wygląda obecnie. Ponadto okazuje się, iż Niemcy – pomimo oceniania tego kraju jak naszego sojusznika – nadal budzą pewne obawy wśród społeczeństwa polskiego jako sąsiad, który nie zawsze był/jest nam życzliwy (Klimczak, 2015).

Na tym tle Muzeum Powstania Warszawskiego jawi się jako obiekt unikalny – wskazujący na wagę powstania z sierpnia 1944 r., który to zryw w okresie PRL był przemilczany, nie traktowany jako wydarzenie, z którego należy być dumnym. Wynikało to z ówczesnego podporządkowania Polski Związkowi Sowieckiemu. Obok licznych eksponatów zwiedzający może obejrzeć i wysłuchać nagrań z głównymi bohaterami, tj. uczestnikami powstania. Przywrócona Polakom pamięć o powstaniu warszawskim wraca szczególnie żywo w rocznicę jego wybuchu – 1 sierpnia każdego roku Polacy oddają hołd młodym odważnym, bezkompromisowym dziewczętom i chłopcom, którzy nie dokonując kalkulacji zysków i strat, chwyci-

li broń w ręce przeciw okupantom: Niemcom (militarnie) i Sowietom (politycznie) – akcja „Burza". Można rzec, iż powstanie stało się już dla nas punktem odniesienia. Świadczą o tym liczne próby nawiązywania do wspomnień powstańców bądź ich losów podczas rozmaitych innych okazji, co znakomicie odzwierciedlają także felietony w magazynach informacyjnych publicznej telewizji.

Zauważyć należy, iż pamięć o II wojnie światowej z polskiej perspektywy jest niepełna. Może to zabrzmieć niewiarygodnie, jednak Polska przedwojenna była krajem wieloetnicznym, wielonarodowym, wieloreligijnym, natomiast główny dyskurs o wojnie sprowadzony został do relacji etnicznych Polaków. O ile dla homogenicznej Polski powojennej i współczesnej wydaje się to być naturalnym, to jednak w kontekście tysiącletnich wielokulturowych dziejów państwa Jagiellonów, Wazów, Polski Batorego, Mickiewicza, Kościuszki, powstańców spod znaku Orła, Pogoni i św. Michała Archanioła w jednym polu zebranych wydaje się być to pamięć spauperyzowana. Podobnie jak brak większych akcji włączania do wspólnej pamięci relacji tych Polaków, którzy nie z własnej woli pozostali na terytoriach Polsce odebranych (Kubiszyn, 2003).

Rosjanie[3] również mają swój „mit założycielski" współczesnej Rosji, a mianowicie Wielką Wojnę Ojczyźnianą, która dla nich rozpoczęła się w roku 1941 wraz z napaścią Niemiec na Związek Sowiecki, a zakończyła 9 maja 1945 r. ponownym podpisaniem aktu kapitulacji przez przedstawicieli Niemiec. Szczególnym dniem uczczenia pamięci ich przodków jest właśnie 9 maja. Dla Rosjan jest to ważna data, a wojnę traktują jak walkę o rodzinę, coś bliskiego. Walkę, w której – w taki czy inny sposób – uczestniczyły miliony Rosjan (walcząc zbrojnie, ale też pracując w fabrykach amunicji, lecząc rannych, chorych itd.). Doskonałym przykładem tego, że wojna ta była wojną ich bliskich o coś tak bliskiego, jak rodzina są spotkania całych rodzin podczas słynnej parady zwycięstwa – weteranów na trybunach oraz żołnierzy i uczniów szkół wojskowych na placu Czerwonym. W roku obecnym dodatkowo odbył się marsz pamięci o przodkach uczestniczących w walkach zbrojnych, w którym udział wzięło ok. 400 tys. mieszkańców stolicy Rosji – Moskwy. Pochody takie odbywały się w miastach całej Rosji. Każdy z maszerujących niósł fotografię swego dziadka, ojca, pradziadka, wuja itd.

Z badań wynika, że aż 64% Rosjan ma bliskich krewnych, którzy zginęli podczas wojny, gdy tymczasem zaledwie co trzeci Polak znajduje się w podobnej sy-

[3] Zwróćmy uwagę, że w zamieszkujący Łotwę Rosjanie w przeciwieństwie do przedstawicieli innych mniejszości narodowych nie utożsamiają Rosjan z Sowietami (Saleniece, 2005). Można to zapewne rozciągnąć na mentalność Rosjan zamieszkujących inne państwa EŚW czy samą Rosję, choć może być też tak, że badania socjologiczno-historyczne mogłyby przynieść wiele zaskakujących odpowiedzi.

tuacji. Sytuacja Niemców jest specyficzna – odsetek ten kształtuje się na poziomie blisko 40%. W przypadku Czechów jest to nawet mniej niż co piąty obywatel. Jak można ustalić z analizy materiałów dotyczących stosunku Rosjan do przeszłości – Wielka Wojna Ojczyźniana jest dla nich (70%) najważniejszym wydarzeniem XX w., które odegrało znaczenie nie tylko w dziejach rodzimych, lecz także w szerszym kontekście – Europy czy nawet świata (Čuguncowa, 2013).

Korzystanie z tej techniki przynosi bardzo wiele pożytecznych rezultatów[4] zarówno dla celów badawczych, edukacyjnych, a także społecznych i popularyzatorskich. W dużym stopniu umożliwia się kształtowanie własnej tożsamości przez osoby biorące udział w tego typu badaniach, co jest szczególnie istotne w przypadku uczniów. Wzmaga się aktywność na rzecz lokalnego środowiska, małej Ojczyzny, umacniają się więzi między generacjami młodych i starszych. Co więcej, charakter tej techniki, sposób przeprowadzania badań, osoby narratorów – to wszystko wspomaga rozwój umiejętności interpersonalnych, a także problemowego podchodzenia do badanych kwestii, krytycyzmu, samodzielności i otwartości (Kubiszyn, 2000). Kubiszyn twierdzi, że „Relacje te służą […] nie tyle poznawaniu faktów, co rozumieniu procesów historycznych, dostrzeganiu związków przyczynowo-skutkowych zachodzących w życiu społecznym oraz ich wpływu na losy jednostek [...], relacje stanowią cenne źródło wiedzy nie tyle historycznej, co społecznej i obyczajowej" (2000, s. 2). Ma to swoje uzasadnienie, zważywszy na to, że „głos i twarz świadka mogą powiedzieć coś innego niż podręcznik, a nauka, w której zaangażowane są emocje przynosi lepsze efekty" (Baum-Gruszowska, 2009, s. 51). Należy zwrócić także uwagę na inny jeszcze aspekt – korzyści osiągane przez świadków. Jedną z nich może być poczucie tego, że ich słowa, ich przeżycia mają znaczenie, są ważne dla innych, że mogą czegoś nauczyć swoich słuchaczy. Wówczas oni też bardziej się otwierają, nabierają zaufania (Punikai'a).

Istotną kwestię stanowi także język interlokutorów, tzn. aby umożliwić świadkowi swobodne i pełne wypowiadanie się, wskazanym jest prowadzenie rozmowy w jego języku (Punikai'a). Jest to podobne do prowadzenia terapii bądź przesłuchań osób mieszkających na emigracji, nawet dla tych, które już dość długo mieszkają za granicą i w miarę płynnie posługują się danym językiem obcym. W przypadku emocji, mówienia o szczególnych dla danej osoby wydarzeniach możliwość przekazu siebie, uczuć, odczuć, pragnień i potrzeb staje się niezwykle trudna – „aby język [nie zawsze w tego typu sytuacjach – przyp. autora] gięt-

[4] *O nauce człowieczeństwa i patriotyzmu oraz doświadczenia żywej historii, obcowania z nią – świadectwa studentów-praktykantów* (Ryblova, 2012); warto zwrócić też uwagę na: *Živà paměť. Učení se z historie (Teaching Remembrance – Living History of Holocaust Legacies in the Classroom)* czy kwestię zasad etycznych w badaniach *oral history* (Denis, 2007).

ki powiedział wszystko, co pomyśli głowa" (Słowacki, 1841, werset 2961–2962). Dopełnieniem historii mówionej stają się różne rodzaje sztuki bądź nawet zwykłe codzienne czynności, które potrafią nam przekazać dodatkową informację o mówiącym (Punikai'a).

Paul Thompson pisał, że „historia mówiona to historia tworzona przez ludzi" (Punikai'a, s. 1). Co więcej, bohaterów szukał nie tylko spośród liderów, znanych osobowości, ale także pośrodku całej masy zwyczajnych (porównajmy z określeniem, jakiego użyła Saleniece: „zwykli lub prości ludzie"; 2005, s. 34) mieszkańców, a za uniwersalną formę utrwalania rozmowy uznawał on transkrypcję, gdyż niezależnie od zmian technologicznych pismo drukowane jest dostępne różnym pokoleniom (Punikai'a), w przeciwieństwie do zmieniających się materiałów elektronicznych, np. dyskietki – płyty CD – zapis na USB itp. Może zaistnieć nowy sposób patrzenia na przeszłość, także najbliższej okolicy, dzięki odwołaniu się do wspomnień grup – rodziny, sąsiedztwa, uczniów, pracowników (Hunt, 2012; Stradling, 2001), także tych dotychczas znajdujących się na marginesie zainteresowań historyków (mniejszości etniczne, seksualne, zwykli żołnierze, robotnice, chorzy i in. (D'Emilio, 1990; Bayer, Oppenheimer, 2000; Charon, 2006; Patai, 1987; Hitzer, 2011; Stradling, 2001). Czasem daleko odbiega to od typowego ujęcia historii, bo jak inaczej odnieść się do publikacji historii mówionej muzyków punka (McNeill, McCain, 1996) czy więźniów oskarżonych o terroryzm (*The Guantánamo Bay Oral History Project*, 2011). Warto podkreślić różnicę we wspomnieniach w zależności od statusu społecznego, aktywności itp. relantów, co widać na przykładzie znanych dysydentów, inteligencji rosyjskiej a zwykłych Rosjan na temat reżimu sowieckiego (stalinowskiego) – w pierwszym przypadku mamy do czynienia z ideałami wolności, indywidualizmem, co powodowało zwiększenie poczucia zniewolenia, w drugim natomiast zauważamy, iż większość zwyczajnych mieszkańców, w tym także ofiar zbrodni stalinowskich, nie podzielała tych wartości, wewnętrznej wolności, przyjmowała postawę przeciwną – cichą, milczącą akceptację i internalizację podstawowych wartości tego nowego systemu politycznego, przystosowanie do publicznych reguł i prawdopodobnie nawet podejmowała współpracę z jego funkcjonariuszami celem przetrwania (Figes, 2008).

Można porównać w tym kontekście dwie ciekawe formy wypowiadania się kobiet „sowieckiej epoki" na temat swoich przeżyć wojennych oraz historii II połowy ubiegłego stulecia. M. Venken (2010) analizuje pamięć i relacje b. sowieckich „Ostarbeiterek", czyli Rosjanek, Ukrainek, Białorusinek po 22 czerwca 1941 r., deportowanych na Zachód do pracy przymusowej. W swoich badaniach autorka zajmuje się grupą kobiet zamieszkałych w Belgii, działających w stowarzyszeniu „Soûz sovestskih graždan" („Związek Obywateli Sowieckich"). W drugim

przypadku można wskazać publikację – wspomnienia, przesłania kobiet z różnych krajów byłego ZSRS, o różnych okresach historycznych, o odmiennych doświadczeniach, życiu rodzinnym i codziennym, pozycji kobiet, np. o wojnie domowej w Tadżykistanie (1992–1997), życiu na ukraińskiej wsi w latach 30. XX w. czy przemianach w Kirgistanie pod koniec okresu komunizmu (Petö, 2003). Warto także odnieść się do jednego jeszcze przykładu – doświadczeń wojennych Polek (i ich dylematów moralnych), o czym traktuje rozdział w pracy poświęconej polskiej emigracji na ziemi brytyjskiej (Winslow, 2001). W tym względzie naszą uwagę może przykuć też pamięć kobiet sowieckich o okupacji niemieckiej (Penter, Dmitrii, 2011). Można uznać, że pewne okoliczności i doświadczenia były podobne, wspólne Polkom i kobietom w Związku Sowieckim. W tym miejscu można również wskazać na podobieństwo doświadczeń, pamięci o nich ludności sowieckiej na terenie okupowanych przez Niemców Białorusi i Ukrainy (Penter, Dmitrii, 2011; Smalânčuk, 2006). Zauważmy też, że mieszkańcy różnych terytoriów zgłaszają rozmaite opinie o różnych formacjach wojskowych, np. relacje mieszkańców Donbasu i Kaukazu o żołnierzach rumuńskich i włoskich są podobne do wspomnień Polaków o Sowietach, ale też podobne były zachowania czy oczekiwania ludności względem żołnierzy (powitania chlebem i solą Sowietów przez niektórych obywateli Polski, Niemców przez obywateli sowieckich (Čuguncova, 2013; Penter, Dmitrii, 2011). Zwróćmy uwagę na zdanie wypowiedziane przez jednego ze świadków: „Ludzie oczekiwali na Niemców, ponieważ chcieli zmiany" (Penter, Dmitrii, 2011, s. 18), które jest kompatybilne do sytuacji części Kresowian w stosunku do Sowietów. Dodajmy, że kobiety bardzo często dzieliły podobny los niezależnie od miejsca konfliktu i jego umiejscowienia w przeszłości (czy było to „dawno temu", czy w przeszłości nam nieodległej). Zobaczmy: „Wspólna pamięć i opowieść kobiet – ofiar zbrodni wojennych [wysiedlenia, masakry, zniknięcia członków rodzin, przemoc seksualna] pomaga w zrozumieniu kobiecej perspektywy na źródła konfliktu zbrojnego w Kolumbii" (Clark i in., 2014, s. 12). Na temat losów kobiet pisały też: Dahl i Thor (2009).

Historia mówiona to też zapis życia współczesnego (zob.: Stamelman, 2003). Ciekawym przykładem jest projekt realizowany w USA dotyczący życia w małych miasteczkach, na amerykańskiej prowincji (zob. też: Abrahams, 1981) – *Stories from Main Street*. Jest to aplikacja mobilna, dzięki której każdy mieszkaniec może zamieścić nagranie w internecie (zob.: Hunt, 2012). Korzyści płyną nie tylko dla lokalnej społeczności w charakterze integracji, ale też istnieje szansa „zobaczenia życia" na prowincji amerykańskiej przez osoby zamieszkujące w dużych aglomeracjach w USA, a nawet na całym świecie. Dodajmy, że istnieje wiele stowarzyszeń amerykańskich nakierowanych na wykorzystywanie metody *oral history*, np.:

American Folklore Society, American Association of State and Local History, The National Genealogical Society.

W naszych rozważaniach dużo miejsca poświęconego zostało wojnie, bowiem II wojna światowa, o której Stanisław Kabaciński po latach zapisał: „najokrutniejsza ze wszystkich wojen, jakich zaznała ludność najbardziej dała się we znaki ludności cywilnej" (Kabaciński, 1985, s. 158) wyryła się trwale na losach ludzkich (np. o wpływie wielkich wydarzeń dziejowych na życie jednostek – *Hands on History. A guide to oral history*), ich pamięci (Baum-Gruszowska, 2009), ale też na losach i pamięci ich potomków – Szajda (2013) pisał o różnych projektach *oral history* w kontekście historycznym, tego, jak wydarzenia z przeszłości przekładały się na codzienne życie, ale też projektach „odzyskujących przeszłość" mieszkańcom itp. Warto podkreślić, iż właśnie wykorzystując metodę *oral history*, można starać się budować płaszczyznę porozumienia, ale też zrozumieć istotę każdego konfliktu zbrojnego (Clark i in., 2014).

Wyobraźmy sobie następujący projekt: o wojnie na dawnych południowowschodnich Kresach Polski mówią przedstawiciele: świadkowie wydarzeń bądź ich uczestnicy (bardzo interesujący wydaje się być projekt z 1943 r. dot. przeprowadzania wywiadów z żołnierzami odchodzącymi z frontu – A.M. Hoffman, H.S. Hoffman, 1994) kilku nacji: polskiej, niemieckiej, rosyjskiej, ukraińskiej i żydowskiej. Na pierwszy rzut oka jest to przedsięwzięcie karkołomne i rodzące masę nieporozumień, a może właśnie na odwrót? Dajmy szansę na wzajemne wysłuchanie się, zaprezentowanie swoich punktów widzenia oraz dyskusję, bowiem „gdzie tolerancja i empatia stają się podstawą relacji międzyludzkich kreśli się droga [ku lepszemu] nawet w warunkach przemocy i nieludzkości" (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V., 2009, s. 16). Można też wyrazić przekonanie, że międzynarodowe projekty angażujące młodych ludzi do pracy z przeszłością i nad przeszłością stanowią ważny bodziec i element międzynarodowego zrozumienia (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V., 2009, s. 23). Różne są „nasze", tj. „środkowowschodnioeuropejskie pamięci" o II wojnie światowej, gdyż inaczej pamiętają i odnoszą się do tych samych wydarzeń historycznych nie tylko Polacy i Rosjanie, ale przecież nawet Polacy i Czesi czy Polacy i Litwini bądź Ukraińcy. Za przykład podać można zajęcie wschodniej Polski przez Związek Sowiecki: było „wyzwoleniem" czy „zniewoleniem"; a może było i jednym, i drugim, tylko dla różnych grup ludności, dla różnych sfer wpływów? Co można porównać z nie tak przecież odległymi wydarzeniami mającymi miejsce na Bliskim Wchodzie: „Niektórzy rozmówcy mogą wydarzenia w Iraku z marca 2003 r. określić jako „inwazja", inni natomiast jako „wyzwolenie". Możemy wykorzystać to do dalszego wywiadu" (Clark i in., 2014, s. 6). W tym kontekście można sobie posta-

wić pytanie: „Jaką rolę odgrywa europejska kultura pamięci? Jak można włączyć pamięć i doświadczenie jednostki w europejską odpowiedzialność?" (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V., 2009, s. 22)

Bibliografia:

Abrahams, R.D. (1981). Story and History: A Folklorists View. *The Oral History Review*, *9* (1), 1–11. DOI:10.1093/ohr/9.1.1.

ANO pro Evropu – Československí političtí vězni: orální historie obětí stalinismu (Czechoslovak Political Prosisoners: Oral Histories of Victims of Stalinism, 2013). W: L. Loskotová (red.), *Aktivní evropská paměť. Projekty podpořené z programu Evropa pro občany* (s. 10–11). Za finanční podpory Evropské unie.

Baum-Gruszowska, M. (2009). *Historia mówiona jako źródło historyczne*. W: M. Baum-Gruszowska (red.), *Światła w Ciemności – Sprawiedliwi wśród Narodów Świata. Relacje historii mówionej w działaniach edukacyjnych* (s. 49–51). Lublin: Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN".

Bayer, R., Oppenheimer, G.M. (2000). *AIDS Doctors: Voices from the Epidemic*. Oxford: Oxford University Press.

Bolee 400 tysâč moskvičej prinâli yčastie v marše „Bessmertnyj polk". (2015). Pobrane z: http://www.rg.ru/2015/05/09/polk-anons.html.

Clark, M.M., Frazier, T., Kangas, B., Taminian, L. (red.). (2014). *Documenting and Interpreting Conflict through Oral History. A Working Guide*. Columbia University: Center for Oral History co-produced with TAARII, with support from the Columbia University Libraries.

Charon, R. (2006). *Narrative Medicine: Honoring the Stories of Illness*. New York: Oxford University Press.

Čuguncova, N.A. (2013). Vojna 1941–1945 gg. v pamâti pokolenij (na materialah Severnogo Kavkaza). *Istoričeskaâ i social'no-obrazovatelnaâ mysl'*, *4* (*20*), 54–57.

Czapigo, D. (2012). *Historia mówiona – realizacja nagrań*. W: K. Ziętal (red.), *Archiwistyka społeczna* (s. 69–79). Warszawa: Ośrodek KARTA.

Dahl, I., Thor, M. (2009). Oral history, constructions and deconstructions of narratives: Intersections of class, gender, locality, nation and religion in narratives from a Jewish woman in Sweden. *Enquire*, *2* (1), 1–20.

Dąbrowski, R. (red.). (2008). *Historia mówiona. Elementarz.* Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

D'Emilio, J. (1990). Gay Politics and Community in San Francisco since World War II. W: M. Bauml Duberman, M. Vicinus, G. Chauncey Jr. (red.), *Hidden from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past* (s. 456–473). New York: Penguin Group.

Denis, P. (2007). Oral History: An African Art? *Archieves News*, *1*, 39–51.

Eisler, J. (2003). Refleksje nad wykorzystaniem relacji jako źródła w badaniu historii PRL (rozmowy z dysydentami i prominentami). *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, *6*, 23–48.

»Erlebte Geschichte«. (2009) Bundesgeschäftsstelle Kassel: Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V.

Figes, O. (2008). Private Life in Stalin's Russia: Family Narratives, Memory and Oral History. *History Workshop Journal*, *65* (1), 117–137. DOI:10.1093/hwj/dbm073.

Filová, E., Mojžišová, Z. (2014). *Oral history. Metodicko-technický manual*. Bratislava: Filmová a televízna fakulta VŠMU.

Hands on History. A guide to oral history. Pobrane z: http://www.bbc.co.uk/history/handsonhistory/get-started.shtml.

Hunt, M. (2012). *Smithsonian Folklife And Oral History Interview Guide*. Washington: Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage, in collaboration with the Smithsonian Institution Traveling Exhibition Service in conjunction with the Stories from Main Street project, an initiative of Museum on Main Street, a partnership of the Smithsonian Institution and State Humanities Councils nationwide in service to America.

Hitzer, B. (2011). *Emotionsgeschichte – ein Anfang mit Folgen*. Pobrane z: http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2011-11-001.pdf.

Hoffman, A.M., Hoffman, H.S. (1994). Reliability and Validity in Oral History. The Case for Memory. W: J. Jeffrey, G. Edwoll (red.), *History and Memory: Essays on Recalling and Interpreting Experience* (s. 107–135). Lanham, Md.: University Press of America.

Jaago, T., Kõresaar, E. (2008). Complementarity of Sources in Studying Adaptation: An Oral History Viewpoint. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, *39*, 17–38. DOI:10.7592/FEJF2008.39.jaago_koresaar.

Kabaciński, S. (1985). *Wyrzuceni z praojców pieleszy*. W: R. Dyliński, M. Flejsierowicz, S. Kubiak (wyb. i oprac.), G. Łuczak (wst.), *Wysiedlenie i poniewierka. Wspomnienia Polaków wysiedlonych przez okupanta hitlerowskiego z ziem polskich „wcielonych" do Rzeszy 1939–1945*, 158–160. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Kałwa, R. (2010). *Historia mówiona w krajach postkomunistycznych. Rekonesans*. Pobrane z: http://www.kulturaihistoria.umcs.pl/archives/1887.

Kiseleva, O.A. (2013). Moral'nyj oblik obŝestva i ustnaâ istoriâ (po vospominaniâm i frontovym pis'mam. *Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriâ: Social'no-gumanitarnye i psihologo-pedagogičeskie nauki*, *2*, 214–219.

Klimczak, E. (2015). *Historię piszą zwycięzcy. Pamięć historyczna i nauczanie historii w wolnej Polsce (raport z badań)*. W: E. Czop, K. Stukus, D. Haník (red.), *Rok 1989 – nowy początek dla państw Europy Środkowo-Wschodniej*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego [w druku].

Kubiszyn, M. (2000). *Historia mówiona jako metoda badania dziedzictwa środowiska lokalnego*. Pobrane z: http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/dlibra/doczip?id=19560.

Kubiszyn, M. (2003). Historia mówiona w edukacji regionalnej i wielokulturowej. *Zeszyty Szkolne*, *4* (*10*), 38–42.

Kuwałek, R. (2008). *Ludzkie opowieści o wojnie – Zeugenberichte ueber den zweiten Weltkrieg – Human Stories About War*. W: A. Dąbrowska (red.), *Światła w Ciemności. Sprawiedliwi wśród Narodów Świata. Relacje – Licher in der Finsternis. Gerechte Unten Der Voelkern. Berichte – Ligths in the Darkness. The Righteous Among theNations. Testimonities, cz. 1* (s. 16–24). Lublin: Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN".

Lipniewski, M. (oprac.). (1998). Historia mówiona – rozmowa z prof. Tadeuszem Radzikiem (UMCS). *Scriptores Scholarum. Kwartalnik uczniów i nauczycieli oraz ich Przyjaciół*, *6*, 1 (18), 11–17.

McNeill, L., McCain, G. (1996). *Please Kill Me. The Uncensored Oral History of Punk*. New York: Grove Press.

Mickiewicz, A. (1830). *Do Matki Polki*. Pobrane z: https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/sonety-odeskie-do-matki-polki.html.

Oral History: Methods for Documentation And Research. (2005) Pobrane z: www.cecilhistory.org/aids/oralhistory.pdf.

Patai, D. (1987). Ethical Problems of Personal Narratives, or, Who Should Eat the Last Piece of Cake. *The International Journal of Oral History*, *8* (1), 5–27.

Penter, T., Dmitrii, T. (2011). Local memory on war, German occupation and postwar years – an oral history project in the Donbass. *Cahiers du monde russe. Russie, Empire Russe, Union Soviétique, Etats Indépendants; revue trimestrielle*, *52* (*2–3*), 475–497.

Pető, A. (red.). (2003). *To Look At Life Through Women's Eyes. Women's Oral Histories from the Former Soviet Union*. New York: Open Society Institute Network Women'sProgram.

Portelli, A. (2003). *What Makes Oral History Different?* W: R. Perks, A. Thomson (red.), *The Oral History Reader*. London–New York: Routledge Taylor & Francis Group, Taylor & Francis Group e-Library.

Punikai'a, B.K. (–). *„...And then it Becomes Complete" Oral History. The Process, The Product*. Pobrane z: http://www.idealeprosydignity.org/OralHistoryWeb/Oral%20History%20Guide.html

Ryblova, M.A. (2012). „Ustnaâ istoriâ" donskih kazakov v polevyh etnografičeskih issledovaniaâh. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo Universiteta, Seriâ 4, Istoriâ. Regionovedenie. Meždunarodnye otnošeniâ*, *1* (*21*), 177–185. DOI: http://dx.doi.org/10.15688/jvolsu4.2012.1.27.

Sakson, A. (2001). *Polacy i Niemcy po II wojnie światowej. Materiały do nauki historii i wiedzy o społeczeństwie*. Poznań: Instytut Zachodni.

Saleniece, I. (2005). Latvian 20th Century History from the Perspective of Oral History Sources. The View of Russians from Eastern Latvia. *Pro Ethnologia. The Russian Speaking Minorities in Estonia and Latvia*, *19*, 33–42.

Słowacki, J. (1841). *Beniowski*. Pobrane z: https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/beniowski-piec-pierwszych-piesni.html.

Smalânčuk, A. (2006). *Vobraz polskaj, saveckaj i nâmeckaj uladaŭ II susvetnaj vajny va ŭspamìnah žiharoŭ pol'ska-belaruskaga pamežža*. W: M. Kietliński, W. Śleszyński (red.), *Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych* (s. 149–157). Białystok: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie, Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, Archiwum Państwowe w Białymstoku, Archiwum Państwowe w Suwałkach, Wydział Zarządzania Politechniki Białostockiej, Instytut Pamięci Narodowej – Oddział w Białymstoku, Wyższe Archidiecezjalne Seminarium Duchowne w Białymstoku, Wydawnictwo PRYMAT.

Stamelman, R. (2003). September 11th: Between Memory and History. W: J. Greenberg (red.), *Trauma at Home After 9/11* (s. 11–20). Lincoln: University of Nebraska Press.

Stradling, R. (2001). *Teaching 20th-century European history*. Strasbourg Cedex: Council of Europe Publishing.

Szajda, M. (2013). International seminar: Good practices in oral history methodology, March 4th–5th 2013, Liberec. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, *3*, 293–297.

The Guantánamo Bay Oral History Project The Reminiscences of Feroz Ali Abbasi. (2011) Pobrane z:http://www.columbia.edu/cu/libraries/inside/ccoh_8954358_transcript.pdf.

Truesdell, B. (–). *ORAL HISTORY TECHNIQUES: How to Organize and Conduct Oral History Interviews*. Pobrane z: http://www.indiana.edu/~cshm/techniques.html.

Venken, M. (2010). *Vklûčennoe nablûdenie i/ili interv'û? Sobiranie kollektivnyh i/ili ličnyh vospominanij? Case-study v Bel'gii*. W: G. Grinčenko, N. Hanenko-Frìzen (red.), *U pošukah vlasnogo golosu: ustna ìstorìâ âk teorìâ, metod ta džerelo* (s. 64–72). Harkìv: Torsìng plûs.

Winslow, M. (2001). Issues specifically concerning women. W: M. Winslow, *War, resettlement, rooting and ageing: An oral history study of Polish émigrés in Britain* (s. 191–194). Submitted for the degree of Doctor of Philosophy, University of Sheffield.

Živà paméť. Učení se z historie (Teaching Remembrance – Living History of Holocaust Legacies in the Classroom). (2013) W: L. Loskotová (red.), *Aktivní evropská paměť. Projekty podpořené z programu Evropa pro občany* (s. 38–39). Za finanční podpory Evropské unie.